

Kako postaviti pitanje?

Sažetak: Riječ je o radu koji analizira neke pravce razmišljanja o odnosu islama i Europe. Tekst želi prikazati domete, dobre i loše strane, te ishodišta pristupa koji ili unose svjetlo u odnos islama i Europe ili pomažu daljnjem razvijanju nesporazuma. Ishodište teksta je kritičko i filozofijsko. Utoliko tekst pokušava raskrinkati neke neprihvatljive tendencije u nekim pristupima, te sugerirati moguće putanje pristupa koji bi mogao donijeti dobre rezultate. Ti dobri rezultati su svijest o mogućnosti europskog prihvaćanja (dobrih strana) islama kao i svijest o potrebi razumijevanja Europe sa svim njenim povijesnim traumama, podjelama i traženjima.

Ideja teksta je tragati za mostovima, detektirati misaonu kontaminiranost teorija kojima je sudbina teći ispod tih mostova, te razvijati diskurs (samo)razumijevanja i (samo)osvješćivanja i Europe i islama i njih u njihovom uzajamnom odnosu.

Ključne riječi: islam, kršćanstvo, Europa, religija, carstvo, kolonijalizam, Muhamed, Isus, medijski oltari

1.

Ono što se ne osvijesti, o čemu se ne govori, od čega se bježi, što se potiskuje – iza ziva, odnosno odlazi u podsvijest pojedinca i zna isplivati na neočekivanom mjestu u neprikladnoj situaciji. Kako je s pojedincima tako je i s ljudskim društvima: šutnja i potiskivanje nakratko mogu onemogućiti svijest o nečemu, no dugoročno ne: Ono potiskivano, prešućivano ignorirano – nalazi načina kako će isplivati na površinu.

Slično je s govorom i šutnjom kada je riječ o odnosu islama i Europe; zato započinjemo s premisom intuitivnog karaktera. Ona kaže da je **vrlo glasna šutnja u zraku** i da se više razmišlja o tome što se može reći nego o onome što bi moglo biti bliže istini. Govor je usmjeren na manifestne oblike razlika o kojima se šuti – šutnja je u iščekivanju ozbiljnoga govora.

Mogli bismo naravno poput Jane Goody (autorice koja se argumentirano suprotstavlja europocentrizmu) parafrazirati Marxa pa reći (u kontekstu interpretacija 11. rujna) kako sablast islama kruži nad Europom.¹ Razvijajući takav pristup došli bismo do izjednačavanja svetog rata i rata protiv terorizma kojega je Bush objavio svim (islamskim) teroristima svijeta.

¹ Jack Goody: Islam in Europe, Polity, 2004.

Krenut ćemo, međutim, malo drugačije – iz ishodišta razumijevanja odnosno nerazumijevanja onoga što se ne poznaje, što proizvodi strah, skrivanje i/ili prešućivanje nepoželjnoga, kako na razini pojedinca tako isto i na razini čitavih društvenih zajednica.

Na onaj način na koji je Ibn Sina (Avicena) tvrdio da iz posljedice ne možemo shvatiti bit, na nama je danas razumjeti da iz spleta nesretnih posljedica (terorizma, vjerske netrpeljivosti, rasizma...) ne možemo shvatiti/objasniti/predstaviti odnos islama i Europe. Naše pitanje o odnosu islama i Europe ne smije dakle doći iz razine posljedica odnosa, povijesnih događanja ili suvremenih nesporazuma. Posljedice uvijek iznova, igrajući vlastitu igru, postaju novim uzrocima. Izgubljenome se ponekad bolje vratiti na početak puta, onome koji put promišlja, to je zadatak.

Put prema početku istovremeno je traganje za biti jednoga i drugoga (islama i Europe), pa i nečega trećega (traganje za načinom usporedbe, metodom, pristupom... za onom – Avicena bi rekao – **‘proročkom inteligencijom’** koja se svojom čistoćom i neopterećenošću može uzdići do razumijevanja koje će omogućiti konstruktivno i kreativno prožimanje ideja, kultura, civilizacija..

Kritičko mišljenje ne smije tragati za ‘boljim’ početkom, početkom koji više obećava jednoj ili drugoj strani. Ono za čime treba tragati pitanja su koja iz ishodišta problema mogu izvući odgovore prema kojima se mogu ravnati pojedinci i zajednice.

Psihološki mehanizmi koji utječu na ponašanje pojedinca imaju utjecaja i na čitave ljudske zajednice. Bijes nekog vladara-pojedinca u povijesti se bilježio kao bijes naroda, države same. Države su nerijetko bile krvave ispod svojih zastava, onako kako su vladari bili beskrupulozni iza svojih namještenih osmjeha. U tom smislu pitanju za kojim tragamo trebamo se približavati ponekad i psihološkim analizama patoloških racionalizacija cijelih društvenih zajednica. U doba reproduktivnosti, copy-paste kulture, u doba množine i masmedijskih zavođenja i manipuliranja – mehanizmi stampeđa počinju dominirati ponašanjem, procjenama, kriterijima, govorom...

Je li Europa, taj duhovno-politički sljednik rimskoga carstva do sada pronašla pravi diskurs govora o islamu? Što ako je Europa zaboravila španjolska iskustva obrazovanja koja su postojala prije onih Bolonjskih (Cordoba, Sevilja, Toledo)? Što ako je premudra Europa zametnula u kolektivnu podsvijest Avicenninu knjigu medicinskih znanja koja je od dvanaestog do sedamnaestog stoljeća predstavljala svojevrsnu medicinsku enciklopediju – najpoznatiju knjigu tog vremena u području medicine? Što ako Europa ne vidi u al-gebri, al-goritmju, al-kemiji **u jezik uklesano znamenje arapske kulture?**

Digitalno europsko obzorje počiva na binarnosti jedinice i nule, arapske nule bez koje bi sve bilo beskrajno komplicirano, ne samo u matematici?

Povijest možda pišu pobjednici, no njihov nauk blijedi s godinama kojima se udaljujemo od njihove pobjede...

Govorom šutnje pomoglo se tome da se u islamu javio revolt zbog zaborava povijesnih upliva islama na europsku a time i svjetsku civilizaciju. Danas smo u situaciji zamijetiti snažne zahtjeve priznavanja onoga što je stoljećima prešućivano, zahtjeva da se islamskoj filozofiji, medicini, matematici, geometriji, optici, arhitekturi, i drugim znanostima i umjetnostima prizna upliv na ideju europske civilizacije.

Istovremeno javlja se agresivnost kod islamskih imigranata jer se svakodnevno susreću sa zagovaranjem kršćanske ili kršćansko-židovske Europe, u povijesti koje se prešućuju ili blago rečeno ne spominju dovoljno snažni pa i neizbrisivi utjecaji islama. To biva dodatnom preprekom prihvaćanja europskih vrijednosti i dodatnim prostorom nesporazuma, ali i 'pozivom' primitivnoj svijesti zagledanoj u filmske stereotipe da uzme stvar (koja ubija) u svoje ruke.

Putujući prema početku postajemo svjesni čitavih plahti povijesnih zbivanja gurnutih u mračne tavanačke zakutke. Riječ je o zbivanjima koja su neophodna za oblikovanje objektivnije slike o islamu, Europi, povijesti znanosti, o kulturama i civilizacijama, dvostrukim mjerilima u tumačenju povijesnih činjenica.

S jedne strane, na stoljeća europskih koloniziranja ostatka svijeta (ratnih, ekonomskih, političkih, religijskih...) gleda se kao na uspjeh europskog osvajanja, dok se istovremeno na islamsku radnu snagu u Europi gleda kao na opasnost mirnog preuzimanja Europe. Arapsko osvajanje Španjolske osvajanje je, tumači se, barbarskih Berbera (bez obzira na stoljeća civilizacije koja su s njima došla i razvijanja vjerske tolerancije), dok se na, među ostalim i španjolska, osvajanja kontinenta koji je pripadao Indijancima i Majama gleda kao na čin kulturne kršćanske Europe koja je u daleki svijet donijela svoje vrijednosti. Jedna od tih vrijednosti oblik je 'civiliziranja' istrebljenjem.

I doista (ako je vjerovati najavama apokalipse): 80 posto od 2 milijuna muslimana u Engleskoj sebe ponajprije određuju kao muslimane pa tek onda kao Engleze.

Imigracija muslimana na europsko tlo (u internetskim upozorenjima zabrinutih) pokazuje znakove tihog osvajanja Europe – imigracijom i demografskim prirastom useljenika. Za tridesetak godina neke bi države u Europi, ukoliko bi se nastavio ovakav trend postale države s većinskim islamskim stanovništvom

Što učiniti, pita se, **ne Europa**, nego oni koji znaju da je europsko tlo sačinjeno od pjeskovita i nestabilna tla, karakter molekula i atoma kojega je takav da na tom tlu nije uputno graditi munare. Što učiniti pitaju se i oni drugi – svi mudri ljudi Europe kojima je jasno da se tragati mora bez obzira na sve otežavajuće okolnosti, koji znaju da je prošlo vrijeme iskrivljavanja i prešućivanja povijesti, da se u vremenima brze i globalne komunikacije lako manipulira ali jednako tako da prije ili kasnije mehanizmi manipulacije isplivaju na površinu.

Pitanje koje treba postaviti mora zaobići Scile i Haribde medijskog i medijsko-političkog manipuliranja. Bez kritičkog propitivanja globalnog medijskog imperijalizma nemoguće je razumjeti što je sve na djelu.

Nedavno upriličeni razgovor video linkom između Sveučilišta u Oxfordu i Zakira Naika, medijski osviještenog autoriteta islama i voditelja Peace TV-a, pokazao je neke od načina združenog političko-medijsko-korporacijskog onemogućavanja istine,² odnosno jedan od načina kako se sljedbenicima islama može onemogućiti ono što se smatra pretpostavkom europske civilizacije – sloboda medijskog komuniciranja. S druge strane opće je poznata stvar da ćete u nekim arapskim državama (ukoliko dobijete dopuštenje ući) dobiti svoju sjenu – osobu koja će Vas štiti, ali koja će istovremeno štiti i režim od Vas.

² Vidjeti: <http://www.youtube.com/watch?v=FjIPTCtAPAY&feature=fvsv>

Što je na djelu? S jedne se strane razvija pa i potiče strah od islamiziranja Europe. Na drugoj strani imamo nadu velikog broja imigranata da će upravo bogata Europa omogućiti siromašnim imigrantima život dostojan čovjeka. Europa se s pravom pita o karakteru vjerskih i društvenih promjena do kojih dolazi utjecajima običaja i vjere imigranata. Imigranti se pitaju o karakteru demokracije i političkih i vjerskih sloboda Europe. Katoličanstvo se, potreseno pedofilijom i financijskim skandalima, trudi političkim sredstvima nametnuti građanima Europe. Islam u odrednici 'kršćanske Europe' ne vidi da je viđen i valoriziran njegov doprinos razvoju Europe.

Dio Europe se pita: Što će biti sa stoljećima razvijanom europskom kulturom i civilizacijom koja se konačno, nakon bezbroj ratova, stoljeća užasa i krvoprolića – domogla civilizacije mira?

Imigrantsko se pamćenje pita: Može li Europa stoljećima kolonizirati, izrabljivati, učiti kolonizirane narode vlastitom jeziku i sustavima vrijednosti, a danas uvozeći radnu snagu upravo iz tih kolonija (za poslove koje vlastiti građani ne žele raditi), zatvoriti mogućnost da taj odnos gospodara i sluga (u Hegelovom smislu) ne stvori neke nove okolnosti.

U tu europsku civilizaciju mira ugrađeno je dosta toga nastaloga u ozračju islama. U tom kontekstu Europa se ne bi smjela ponašati poput nekoga tko bježi od svojih vjerovnika:

Više od 700 godina islama u španjolskoj ostavilo je neizbrisive tragove na europskoj civilizaciji. 500 godina islam je bio dominantna religija u Španjolskoj, ali i najviša razina postignute ljudske civilizacije u cijelome svijetu.

Kirurzi u Španjolskoj i danas svjedoče o instrumentima koji su u modernu medicinu ušli kao izumi islamskih liječnika islamske Španjolske.

Možda je i najsretnije doba židovstva bilo ono andaluzijsko?

Mračni srednji vijek bio je vijek svjetlosti koja je dolazila s islamom s istoka.

Polako ali sigurno ruše se zablude o velikom nasilju za vrijeme islamskog osvajanja Španjolske i nasilnim prelascima na islam.

Istovremeno, rekonkvista je (nećemo ovdje o ljudima) ubila više od milijun knjiga na arapskom jeziku, knjiga koje su bile svjedocima tada središnje kulture i civilizacije svijeta – one islamske.

To je spaljivanje bilo znakom da nešto veliko mora biti zaboravljeno.

Nisu to nepoznate stvari. Svaki malo bolji priručnik povijesti o tome će relativno a nekada i vrlo objektivno pisati. No nije tako s općim mnijenjem koje izrasta na pre naglašavanju nekih drugih činjenica: činjenica razlike, sukoba, opasnosti, pa i borbe za opstanak.

2.

Kako postaviti pitanje, pita se svaki kritički pristup koji ne želi biti određen nekim posebnim svjetonazorom, idolima mišljenja, dominantnom paradigmatom mišljenja, interesima političke, religijske, sveučilišne ili neke druge hijerarhije?

Kako misliti odnos islama i Europe kad je misao ograničenoga dometa i njome se zahvaća samo ono misli dostupno, mišlju, govorom, jezikom iskazivo?

Jednu vjeru i 'komad kopna' sučeliti u misli znači pokušati pronaći ishodište mogućeg razumijevanja odnosa, ishodište nesporazuma, ishodište kao mogućnost jednog drugačijeg početka. (Pritom se misli na razliku u odnosu na nesporazume i nerazumijevanja koju evidentiraju suvremeni masmediji, a koji generiraju onu vrstu aktivnosti koja otvara nove nesporazume a ne rješava probleme).

Riječ je o odnosu islama i Europe, dakle islama i kršćanstva (na jednom određenom geografskom području). U pitanju su sučeljavanja religijskih hijerarhija, razumijevanja povijesti, sudari različitih sustava vrijednosti, različitih odnosa religije i politike, različitih kultura, različitih razina demokratičnosti, tolerancije, razdvojenosti religijskog od vjerskog, etc.

Kako pitati danas kada sa svih strana na samostalnost mišljenja (na njegovu kritičku dimenziju) atakiraju korporacijski interesi oblikovani kao političke pretpostavke demokracije, politički interesi umotani u medijsko ruho igre i/ili spektakla, interesi religijskih hijerarhija umotani u interese vjere. Na mišljenju je (koje želi nepristrano misliti predmet kojim se bavi) – demistificirati, dekonstruirati određenost misaonih izvoda takvim interesima, te pokušati se probiti do horizonta na kojemu je moguće postaviti nepristrano pitanje neopterećeno ikakvim posebnim interesima (osim osviještene potrebe da se odnos zahvati u svojoj 'neskrivenosti').

Kakofonija različitih pristupa daje nam slutiti da bi već i samo postavljanje pitanja bio korak naprijed u odnosu na nekritičko zagovaranje/navijanje za bilo koju opciju bilo koje orijentacije mišljenja, bilo kojeg religijskog predznaka, bilo koje političke ili neke druge ideologije... Koncentriranje na segment tog odnosa mogao bi skriti cjelinu odnosa i onemogućiti jedinu moguću dobrodošlu dimenziju pristupa – sagledati cjelinu odnosa u njihovom povijesnom slijedu, u razlikama njihovih svjetonazora, u razlikama organizacijskih oblika, civilizacijskih pristupa, etc. Primjer takvog fokusiranja na detalj pokušaj je da se pitanje o odnosu islama i Europe postavi na temelju činjenica o broju praktičnih vjernika, o aktivnostima vjernika u svakodnevnom prakticiranju vjere?

Svjedoci smo sve veće pasivnosti zapadnih vjernika kada je riječ o odlasku na molitve u njihove bogomolje. Religijske hijerarhije (naročito na Zapadu) sve teže uspijevaju, inače deklarirane vjernike, pridobiti za svoje vjerske obrede. Svojevrsno odustajanje od redovitog odlaženja na religijske rituale ide zajedno pod ruku sa sve snažnijim utjecajem novih *medijskih oltara* na ljudsku svakodnevicu, ali je naravno i dio tradicije uspostavljanja sekularnoga društva koje razdvaja sustave religijskih i državnih hijerarhija.

Pierre Manent tako kaže: "Oklijevat će govoriti o kršćanskoj Europi – onaj 'tko je primijetio koliko je skromna posjećenost vjernika koji obično prate božju službu u Saint Paul's Cathedral ili u katedrali u Marseilleu'"³

U temeljima ovakvog stava leži misao da bi aktivnost sudjelovanja vjernika u životu religijskih institucija trebala ili mogla biti kriterijem brendiranja nekoga tla.

³ Manent, Pierre: *Religija* Europski glasnik br. 12. Zagreb, 2007, str. 68

Pojednostavljeno, ukoliko bi kršćani u Europi češće išli u crkve onda bi i Europa mogla dobiti atribut *kršćanska*.

Ovaj tekst⁴ među ostalim želi sugerirati pogrešnost svakog religijskog *brendiranja tla*, pa prema tome pokazati i neodrživost pristupa po kojemu bi učestalost prakticiranja vjere mogla biti odredbenim razlogom određivanja tla islamskim, kršćanskim, židovskim odnosno povezivanja tla s religijom koja na tom tlu ima najviše aktivnih sljedbenika.

Istovremeno, Manent bilježi činjenicu koja ima veliki utjecaj na stavove religijskih hijerarhija i mislilaca odnosno analitičara koji tom problemu pristupaju navijački. U zraku je nesrazmjer interesa za prakticiranje vjere na zapadu i istoku. Ta činjenica poput činjenice o nesrazmjeru nataliteta na zapadu i onoga na istoku rađa nemir i često navodi na ishitrene odgovore. U zraku je svojevrsni osjećaj moguće ugroženosti. Ukoliko se taj osjećaj ne analizira, ukoliko se ne daju racionalni odgovori, odnosno ukoliko se problem ne sagleda u cjelini – on će generirati daljnje nesporazume koji u konačnici mogu rezultirati još većim nesporazumima, nasiljem, pa i ratovima.

Jedno od mogućih ishodišta za pravo pitanje o sučeljavanju islamske/istočne i kršćanske/zapadne civilizacije ono je koje naglašava razvijenost zapadne demokracije u odnosu na oblike društvenog organiziranja koji vladaju u državama u kojima je islam dominantna religija.

Tako primjerice Manent smatra da se svijet “ustrojava prema političkim polaritetima koji se preklapaju s vjerskim podjelama”.⁵

Sukob, odnosno rat između ‘kršćanskog zapada i islama jedan je od takvih polariteta. Uzrok autor vidi u **nepostojanju političkog oblika organiziranja** suvremenog društva u zajednicama u kojima dominira islam. Ako je otomansko carstvo oblik u kojemu još uvijek živi islamsko društvo, onda je, smatra Manent, teško s takvom organizacijom uspostaviti ozbiljan i uspješan politički dijalog.

To je naravno zanimljiva teza i doista je moguće misliti kako suvremena zapadna demokratska organizacija sekularne države i na demokraciji utemeljenih društava, teško može naći zajedničke prostore suradnje, pa i zajedničke interese s državama i društvenim uređenjima koja religiju ne razdvajaju od države, odnosno u kojima su pravila vjerskog ponašanja iznad (zapadne) ideje demokratske jednakosti svih. U tom smislu otvoren je prostor za negativan odnos prema društvima koja se još nisu uzdigla na nivo povijesnog razvoja demokracije europskih država.

Ali, pokazat će se da upravo niz zapadnih autora cjelokupnu zapadnu povijest ili barem neke njene dijelove vide kao povijest Rimskoga carstva koje se sada uspostavlja i razvija drugim sredstvima, ali s naglašenom ulogom Crkve.

U jednom razgovoru s Rortyjem, Vatimo izgovara: “Kršćanska se crkva, predvođeci rimsko carstvo, nije mogla odreći strukture moći i nije uspjela razviti sve anti-metafizičke implikacije kršćanstva”.⁶

⁴ Zajedno s tekstem ‘Religijsko brendiranje tla’, rađenim za simpozij ‘Mediterranski korijeni filozofije’.

⁵ Manent, Pierre: *Religija* (Europski glasnik br. 12), Zagreb, 2007, str. 68

⁶ Richard Rorty, Gianni Vattimo, Santiago Zabala: *Kakva je budućnost religije nakon metafizike?* Europski glasnik br. 12., Zagreb, 2007., str. 68, str. 249

Jedna od povijesti Crkve govoreći o ulozi crkve u mirenju Rima i germanskih plemena (procesu koji je trajao od 4 do pred kraj 7 stoljeća) među ostalim bilježi: “U svijesti domaćeg stanovništva stopilo se u to vrijeme katoličanstvo i nacionalni rimski osjećaj, i rimska je crkva, kako je to jednom prilikom rekao A. v. Harnack, ‘postala Zapadnorimsko Carstvo, preneseno u religijsko područje, a njezin je biskup bio skroviti zapadnorimski car’”.⁷ Dio priče odnosa svjetovnog i religijskog u Europi sadržan je i u slučaju Konstantinove darovnice koja je omogućila papama vrlo svjetovne poteze.

Tu bismo mogli navesti preporuku Jacquesa Le Goffa iz teksta *Stara Europa i svijet moderne*, da Europu treba ujedinjavati neka druga ideja a ne ideja carstva

Da je teško govorom o carskom karakteru političkih uređenja postaviti ključno pitanje svjedoči i Sloterdijk koji u svom tekstu *Ako se Europa probudi*, među ostalim kaže: “Europa zacijelo nema ni supstancijalnu narodnosnu osnovicu, ni solidne istočne i jugoistočne granice, niti kakav jednoznačan religijski identitet – te nešto kasnije dodaje – kvintesencija europotvorne funkcije sastoji se u mehanizmu prijenosa Carstva. Europa se pokreće i održava u pokretu u onoj mjeri u kojoj joj uspijeva reklamirati se, re-inscenirati i transformirati carstvo koje je bilo prije nje, rimsko; Europa je tako pozornica za metamorfoze imperija... Moglo bi se dakle reći da je bit Europe angažman u imperijalističkoj tisućljetnoj commedii del arte”.⁸

Proces pretapanja težnji rimskoga carstva u težnje nacionalnih europskih “neocarstava” Sloterdijk ilustrira željama tih nacionalnih država da “svoje ime utisnu na što veću krpicu globusa – te dodaje – Europski nacionalizam bio je pluralizam imperijalizama”.⁹

Horizont koji se ovdje otkriva pokazuje se kao prostor sučeljavanja pritajene sekularnosti na Istoku i prešutne dominacije religijskog svjetonazora u sekularnim društvima Zapada. Time se taj kontekst čini nečitljivim i nesprenim za ishodište postavljanja pravog pitanja.

Analizirajući odnos islama i Europe u tekstu *Islamska imigracija*, njemački politolog sirijskog podrijetla Bassam Tibi osnovni problem pronalazi u nedostatku recipročnosti tolerancije. Tibi zamjera sljedbenicima islama (što je i on sam) što traže od Zapada ono što sami ne nude na Istoku. Vrlo prihvatljiva i gotovo samorazumljiva teza o nužnosti tolerancije na obadvije strane razvija se međutim u smjeru korištenja 11. rujna kao datuma ‘koji razobličuje one koji su islamizmu čuvali leđa’. Na to se nadograđuje teza o propagandnom stavu islama o neprijateljstvu Zapada prema islamu iza koje se, smatra ovaj autor krije neprijateljstvo islama prema Zapadu. Projicirajući možda i vlastite psihološke obrasce ovaj autor bilježi: “Arapci stalno traže krivnju u drugome (sindrom urote), a Nijemci u sebi samima (protestantsko samožigosanje)”.¹⁰ Potpuno neprihvatljiv je i sljedeći izvod: “Islamisti, kao jedan dio muslimana koji se doselio u

⁷ Franzen, August: Pregled povijesti Crkve, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996., str. 103/104

⁸ Sloterdijk, Peter: *Ako se Europa probudi*, *Europski glasnik*, br. 3., Zagreb, 1998., str. 36/37

⁹ Sloterdijk, Peter: *Ako se Europa probudi*, *Europski glasnik*, br. 3., Zagreb, 1998., str. 38

¹⁰ Bassam Tibi: *Islamska imigracija*, *Europski glasnik* br. 12., Zagreb, 2007., str. 344

Europu, zahtijevaju u ime prava zajednica i u okviru traženja prava na vlastiti ali konstruirani kulturni identitet valjanost šerijata za muslimanske migrante unutar paralelnog društva. Na osnovi tog 'slobodnog prostora' koji migranti zahtijevaju slijedila je objava rata zapadnjačkoj civilizaciji 11. rujna 2001."¹¹

Tragedija koja se dogodila 11. rujna 2001. nije nikakva objava rata zapadnjačkoj civilizaciji. Naročito ne od islama ili država u kojima je islam dominirajuća vjera ili pak muslimana cijeloga svijeta. Bez obzira tko stajao iza terorističkog čina 11. rujna 2001. godine, odnosno tko stajao iza Bin Ladena, (osobe čija je obitelj usko suradivala s obitelji Bush u USA) katastrofalna je misaona greška i etički neprihvatljiv izvod kojim se jedan teroristički čin proglašava objavom rata jedne vjere prema drugoj, jedne civilizacije drugoj.

Kad je pak riječ o toleranciji i tu imamo vrlo različitih ocjena (o toleranciji i netoleranciji kroz povijest, kao i o današnjim pokazateljima tog problema). No čini se da je ipak riječ o dimenziji koja proizlazi iz nekih drugih temeljnijih odnosa, te da bi nas usporedba tolerantnosti mogla vrlo zavarati (naročito u svijetu zamagljenom stalnom medijskom proizvodnjom stereotipa).

3.

Na vrlo interesantan način odnos Europe i ostatka svijeta Samir Amin interpretira u tekstu *Historijski kapitalizam – akumulacija izvlaštenjem*. Razbijajući mit o nužnosti kapitalističke faze u razvoju svih društava ovaj autor ne zaboravlja naglasiti povezanost eurocentrizma, kapitalizma i osvajanja svijeta od strane Zapada. Američki su Indijanci, podsjeća Amin, ostali bez zemlje; pljačkom je Afrika unazađena za pola stoljeća, a sličnom se metodom, smatra s pravom ovaj autor, koristi i država Izrael.

Korijeni su dakako u Engleskoj koja je veliki broj Iraca protjerala u svoje i tuđe kolonije da umjesto njenih građana obavljaju poslove brendiranja tla. Umjesto prvobitne akumulacije kapitala trebali bismo dakle, smatra ovaj autor, govoriti o 'trajnoj akumulaciji izvlaštenjem'.¹² Podsjetimo ovdje na ciničnu i istinitu konstataciju Sloterdijka koji na jednom mjestu, govoreći o Bruxellesu, kaže: "Odavno nitko više ne pita u kakvoj je svezi raskošna bruxelleska arhitektura s izrabljivanjem Konga od strane belgijskog kralja Leopolda II".¹³

Da je Amin bliži horizontu postavljanja pitanja može posvjedočiti još nekoliko vrlo zanimljivih i značajnih stavova Sloterdijka: "Opsadom Sarajeva – piše Sloterdijk - završava se razdoblje europskog političkog sna. Dvije godine gotovo pasivno promatrajući komadanje Bosne, kolebajući se između indiferentnosti i nemoćna negodovanja, zapadni Europljani upali su u opscene posljedice svoje političke odsutnosti. Europska bosanska sramota podastire račun za iluzije i lagodnost čitave jedne epohe".¹⁴

¹¹ Isto, str. 346

¹² Samir Amin: *Historijski kapitalizam – akumulacija izvlaštenjem*, Tvrdra, 1,2, Zagreb, 2010., str. 79

¹³ Sloterdijk, Peter: *Ako se Europa probudi*, *Europski glasnik*, br. 3., Zagreb, 1998., str. 41

¹⁴ Sloterdijk, Peter: *Ako se Europa probudi*, *Europski glasnik*, br. 3., Zagreb, 1998., str. 42

Sloterdijk povlači još jednu paralelu između kolonijalnih osvajanja europskih nacija i religijskog uvjerenja. On uviđa da je ideja samoosjećanja odabranim narodom (inače vezana uz židovstvo) zaživjela i u europskim nacijama o kojima Sloterdijk ne govori lijepo: “Koliko gramzivo toliko i samouvjereno, kao nacija po božjoj milosti, bacaju se na najudaljenije kontinente. U njihovih pripadnika nerazlučivo postaje često-hleplje od svijesti o poslanju. Tipična gesta novovjeke Europe – često diskutirana pod varljivim naslovom nacionalizam – bio je onaj manični ekspanzionizam koji se derivira iz vjere da se pripada izabranom narodu. Bez vjere da se pripada izabranom narodu ne bi ni Britanci, ali ni Španjolci, Francuzi, Nijemci, pa čak i Belgijanci, mogli na kolonijalnim i imperijalnim frontama provesti svoje navodne i zbiljske misije. Temeljno je za svu maničnu i imperijalnu politiku da njezini nositelji Boga uspjeha vide na svojoj strani. Ne bi bilo pogrešno ni razmišljanje da Europljane od vremena Kolumba nije pokretao samo prijenos Carstva, već još i više prijenosi naslova izabranog naroda”.¹⁵

Jesu li pravi horizont postavljanja pitanja tradicijske razlike, odnosno pokušaji pravnog reguliranja tradicijskih običajnosnih prava?

Danas aktualan problem/pitanje nošenja vela u zemljama zapada ima svoju dugu tradiciju. Prvi veliki sukob po interpretaciji Anne Marie Delcambre kao povod razilaženju s judaizmom zbiva se u Medini kada mlada muslimanka koja prodaje datulje na tržnici ne želi skinuti veo a židovski zlatar joj pribadačom prikopčava/veže/učvrsti/pribode njenu suknju na podlogu na kojoj je sjedila. Ustajući otkriva dio tijela i ta je činjenica bila povodom za ubojstvo, jedno, drugo, treće osobe, niz ubojstava te izvršenje smrtno kazne nad svim židovima Medine. Pritom autorica ne zaboravlja pridodati: “Prorok je na njih (Židove) samo primijenio njihov zakon, židovski zakon Deuteronomij: ‘Kad ti ga Jahve, Bog tvoj, preda u ruke, sve njegove muškarce pobij ostrim mačem, a žene, djecu, stoku, sve što bude u gradu – sav plijen – uzmi sebi’”.¹⁶

Inače ova autorica islam pokušava razumjeti/interpretirati iz perspektive razumijevanja psiholoških matrica ponašanja, odnosno psihološkog profila Muhameda a.s. Pojedine se rečenice Kur’ana interpretiraju kao izravna posljedica i psihološka reakcija utemeljitelja Kur’ana na vrlo obične životne situacije kroz koje je prolazio.

Izdvaja se, u epilogu, stav o Muhamedovu odnosu prema ženama: “Bio je zasigurno vrlo osjetljiv prema ženskom šarmu i priznavao da iznad svega voli žene. Žene su također slijedile Isusa. Razlika je u tome da ih je Muhamed volio tjelesno. Kršćanski rigorizam to nije mogao prihvatiti... O Muhamedu ‘lažnom proroku, opsjednutom demonom tijela’ sudilo se prema kriterijima kršćanstva obojenoga osobito puritanskim jasenizmom”.¹⁷

Alain Besancon u tekstu *Islam* iznosi pretpostavku da je islam prirodna religija otkrivenoga boga (281). Zbog tog, smatra ovaj autor, pogrešno je govoriti o tri abrahamske religije ili tri religije otkrovenja i tri monoteističke religije, a ponajmanje o tri religije knjige, jer islam se, navodi ovaj autor razlog, ne poziva na Bibliju nego samo

¹⁵ Sloterdijk, Peter: Ako se Europa probudi, *Europski glasnik*, br. 3., Zagreb, 1998., str. 46

¹⁶ Anne-Marie Delcambre: Muhamed, *Europski glasnik*, br. 12., Zagreb, 2007., str. 322

¹⁷ Isto, str 333.

razlikuje ljude knjige (kršćane, židove, sabejce, zoroastrance) od pogana odnosno kafira. 'Ljudi knjige' na neki način je nešto kao pravna kategorija koja omogućuje da se sačuvaju život i imanjanja za razliku od ostalih koji su osuđeni na smrt ili ropstvo. Neuvjdanje ovog odnosa za Besancona je "pokazatelj da kršćanski svijet više nije sposoban jasno uočiti razliku između svoje religije i islama" te dodaje: "Kada jedna crkva više ne zna u što vjeruje, niti zašto vjeruje, ona i ne znajući klizi prema islamu".¹⁸

Hans Kung, svjetski poznati teolog i mislilac piše u knjizi *Kršćanstvo i svjetske religije*: "Zastrašujuće je ono što u sredstvima priopćavanja možemo čuti ili pročitati o islamu i što intelektualci općenito o njemu govore. Zastrašujuće u dvostrukom smislu: kao prvo iskrivljenosti i predrasuda koje se otkrivaju u tim sudovima, te, drugo, zbog demonizirajućega tona kojim se ti sudovi odlikuju... A to nije tako istom od naftne krize i islamske revolucije; i u srednjem vijeku ili u ranome novom vijeku zanimanje za islam u širokoj publici najbolje je cvalo kada se nečega trebalo bojati: kada je splasnuo osvajački val križarskih ratova, i kasnije, za vrijeme ratova s Turcima."¹⁹

Ako američka vlada nije smijenila s dužnosti svoga generala koji je javno izjavio "da smo u ratu s islamom, zlom vjerom"²⁰ onda nešto nije u redu s američkom demokracijom.

Richard Rorty u tekstu *Antiklerikalizam i ateizam* pojašnjavajući kako je njegova pozicija antiklerikalna, bilježi: "Prema tom gledištu crkvene institucije unatoč svemu dobru, unatoč utjesi koju pružaju potrebitima i očajnima – opasne su za zdravlje demokratskog društva".²¹ Rorty religiji neće ništa prigovori ukoliko se ona kreće u području privatnoga, ali će se oštro suprotstaviti ukoliko uđe u područje okupljanja vjernika oko političkih programa.

U tekstu (odnosno razgovoru između Waltera Kaspera i Petera Sloterdijka) naslovljenom *Religija nikada nije cool*, Sloterdijk označava islam užarenom timotičkom kulturom, uz kojega zapad, kako on kaže "bez određenog ponovnog osvješćivanja timotičkog ima slabe izgleda".²²

Tomu se može pridodati zanimljiva Rousseauova bilješka. U 9-toj glavi *Ogleda o podrijetlu jezika* Rousseau bilježi: "Tako će se netko pomalo vičan čitanju arapskoga nasmiješiti listajući Kur'an, dok bi taj isti netko, da je slušao Muhameda kako ga izgovara zvučnim i uvjerljivim glasom, koji je najprije zavodio uho a potom i srce, svoje mudre izreke neprestance potpirujući zanosnim akcentom, bio pao na zemlju kličući: 'Veliki proroke, božji poslanice, odvedi nas u blaženstvo, u mučeničku smrt: želimo pobijediti ili za tebe umrijeti'".²³

Ovako bi se moglo u nedogled. Pokušajmo stoga predložiti barem kontekst promišljanja mogućeg postavljanja pravog pitanja o odnosu islama i Europe.

¹⁸ Alain Besancon: Islam, *Europski glasnik* br. 12., Zagreb, 2007., str. 288.

¹⁹ Hans Kung, *Kršćanstvo i svjetske religije*, Uvod u dijalog s islamom, hinduizmom i budizmom, Naprijed, Zagreb, 1994., str. 13.

²⁰ Manent, Pierre: *Religija*, *Europski glasnik* br. 12., Zagreb, 2007., str. 69

²¹ Richard Rorty: *Antiklerikalizam i ateizam*, *Europski glasnik* br. 12., Zagreb, 2007., str. 239

²² Peter Sloterdijk: *Religija nikad nije cool*, *Europski glasnik* br. 12., Zagreb, 2007., str. 267.

²³ Citirano prema: Anne-Marie Delcambre: *Muhamed*, *Europski glasnik* br. 12., Zagreb, 2007., str. 299

4.

Naši su odgovori velikim dijelom određeni našim pitanjima. Fenomen kojega motrimo uvijek uzimamo iz cjeline odnosa. Pokušavajući ga izolirati uvijek iznova činimo teorijski grijeh prema Cjelini. Kako postaviti pitanje a da se istovremeno ima u vidu cjelina odnosa u koju je uronjen fenomen kojega želimo promisliti? Kako sabrati Cjelinu u analiziranim segmentima onoga što motrimo?

Kad govorimo o islamu u Europi mislimo o odnosu islama i kršćanstva i židovstva kao tri velike monoteističke religije. Govorimo o odnosu vjere i religije u različitim povijesnim i zemljopisnim situacijama. Govorimo o različitosti u istome i istosti u suprotstavljenome; govorimo o brendiranju tla, o pravima i obvezama u uzajamnom suodnošenju predstavnika različitih vjera u kontekstu realno postojećih objektivnih zakona ali i gibajućih tendencija javnog mnijenja, javno izrečenih i potisnutih strahova, sve prepoznatljivijih tendencija medijskih manipuliranja na Istoku i Zapadu, te globalnih procesa porobljavanja, globalnih otpora lokalnih zajednica, globalnog snaženja umrežene individualnosti nove (mjerljive) vidljive javnosti.

Sabrati sve to u slijedu linijski oblikovanih misli/rečenica nemoguće je. Svaka zabilježena rečenica početak je neispisanoga teksta od kojega sljedbenik pisma odu staje poradi dobivanja mogućeg.

O islamu u Europi, a samim tim i o odnosu monoteističkih religija uzajamno i u odnosu na povijest Europe, teško je govoriti jer je slušateljstvo nerijetko navijački podijeljeno, ostrašćeno, na rubu izazivanja sukoba – u svakom slučaju nedovoljno pripremljeno za razgovor koji nije unaprijed određen nekom politikom, ideologijom, manipulacijskim modelom i sl.

Nisu svi pisci filozofijskih tekstova – filozofi. Mnoge će pisce javno mnijenje nazvati književnicima, a često će biti samo riječ o osobama koje pišu u nekoj književnoj formi. Nije niti svaki prijatelj – prijatelj niti je svaka ljubav – ljubav...

Mnogi od sljedbenika vjere u vjeru nisu uvjereni: praktične pogodnosti neke male ili velike zajednice, osjećaj nadmoći prema ne-članovima, kao i ispunjenje pustoši duše nerijetko su neosvijesteni razlozi pristupanja zajednici vjere. No s druge strane, to donosi i sljedeći stav: ako milijarde ljudi sudjeluju (na ovaj ili onaj način) u ideji vjere, onda se religijskim organizacijama vjere mora ozbiljno i s dignitetom misliti. Čak i svaka želja za 'opijumom' ima svoje ishodište u takvoj 'bačenosti u svijet' koja je određujuća prije svake sredine, organizacijskog oblika, odnosno određenosti oblika i odnosa rada i kapitala, proizvodnje, ekstenzija. Ta 'bačenost u svijet' traži metafizičke odgovore Cjeline, traži razumijevanje početaka i dimenzija univerzuma, traži odgovore o prirodi ovoga u čemu jesmo, o prolaznosti odnosno neprolaznosti ljudskog postojanja.

Odgovore na ova pitanja kroz povijest su pokušavali dati religija, filozofija, znanost i umjetnost. Naglasimo u ovom trenutku samo ono što se ne može ne reći.

Od mnogoboštva se relativno nedavno odvojila grana monoteizma. Razdvajanje je potpomognuto sazrijevanjem apstraktnog filozofijskog mišljenja, njenom sposob-

nošću uzdizanja do jednog, do najviše apstrakcije do koje se ljudska misao može uzdići. Sve su monoteističke religije baštinile spoznaju filozofije jednako kao što se filozofija razvijala u krilu teologije. Moderna je znanost bila grandiozan pokušaj da se smisao pronađe u mjerljivom i ponovljivom. Mjerljivo i ponovljivo vremenom se pokazalo potkupljivim i nespremnim odgovoriti na beskonačnost postojećega, na majušnost ljudskoga u odnosu na univerzum, na veličanstvenost medija jezika kojim je čovjek zakoračio u prostore besmrtnosti. Umjetnost se iz područja tržišne neovisnosti proizvodnje umjetničkih djela neumitno kreće prema obliku poželjne i potrebne ljudske prakse kao cilju i obliku umjetničke ljudske egzistencije.

Monoteistički odgovori na pitanje smisla ljudske egzistencije mogli su se pojaviti tek nakon uzdizanja ljudske misaone recepcije na razinu Jednog kao najvišeg apstraktnog načela. Utoliko je svako religijsko zagovaranje jednoga boga dijelom i filozofijski obojeno.

Sva su filozofijsko-jezična propitivanja biti svijeta sugerirala unaprijed i sudbinu tih odgovora: oni su bili ograničeni granicama jezika. Medij vjere potrebuje jezik kao inicijaciju, kao iskru, kao pjesničku metaforu koja odzvanja u ljudskoj duši i na očekivan i na neočekivan način. Medij vjere ide onkraj misli, jezika, racionalnog objašnjenja, logike... Znanosti su nam pomogle upoznati djelić svemira, donijeti nam slike univerzuma u kojemu smo izrasli, ali nam nisu (barem za sada) pomogle bitno u uzajamnom razumijevanju ljudi, u uspostavljanju moralnih ljudskih zajednica, u razvijanju tolerancije i razumijevanja drugoga. Umjetnost kao praksa življenja, kao ostvarenje skrivenog cilja svakog dosadašnjeg umjetničkog djela, oblik je sabiranja bliži ljudskoj vjeri i od filozofije i teologije i znanosti. Umjetnička praksa, praksa umjetničkog življenja najava je one vrste sabiranja koja u sebi sadrži sve mogućnosti sabiranja pa i onoga kojega (do danas) ima samo vjera.

To je kontekst unutar kojega je moguće postaviti pitanje. Na vremenu je i razgovorima poput ovoga da ga oblikuje.